

Ірина Безлюдна

Інститут історії України НАН України

провідний інженер (Україна)

E-mail: irynabez402@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4992-1236>

ResearcherID: GRF-1289-2022

Дитячі будинки УРСР: вихователі vs вихованці (1945–1950-ті рр.)

Анотація. Мета статті. Проаналізувати кадровий склад, взаємодію вихователів із дітьми, висвітлити протиправні дії і зловживання персоналу дитячих будинків. **Методологія дослідження.** В дослідженні використано комплексний та конкретно-історичний підходи, загальнонаукові (аналізу і синтезу, індукції та дедукції) і спеціально-історичні (історико-генетичний, порівняльно-історичний) методи дослідження. **Наукова новизна** полягає у більш ґлибокому, системному аналізі персоналу дитячих будинків та їх взаємодії з вихованцями. **Висновки.** Через те, що в досліджуваній період робота в дитячих будинках залишалася у категорії низькооплачуваних і непрестижних професій, тут завжди відчувалася гостра нестача не лише висококваліфікованих, а і працівників хоча б з відповідною освітою. Нерідко на керівні посади в дитбудинки потрапляли люди, які не мали жодного стосунку до педагогіки і ніякого уявлення про роботу з дітьми. Це значно ускладнювало життя дітей-сиріт, а часом навіть загрожувало їх життю і здоров'ю, позаяк низькокваліфіковані вихователі не могли забезпечити належного догляду, що призводило до непоодиноких нещасних випадків, інколи смертельних. Крім того, через те, що дитячі будинки залишалися на периферії державного нагляду, створювалися доволі сприятливі умови для різноманітних зловживань персоналом цих дитячих закладів. Більшість працівників намагалися всіма доступними шляхами отримати для себе додаткову користь, починаючи з надмірного преміювання за будь-якої зручної нагоди і закінчуючи банальним розкраданням майна і коштів, призначених сиротам. Також непоодинокими були випадки, коли директори, а часом і піонервожаті, розглядали вихованок як об'єкти для власних сексуальних задоволень. Крім того, практикувалося використання праці неповнолітніх сиріт, які з дозволу директорів, закріплювалися за приватними особами в якості хатніх робітниць.

Ключові слова: діти, сироти, дитячий будинок, вихователі, соціальна історія, історія України, повсякдення.

Постановка проблеми. Після завершення Другої світової війни на вулицях міст з'явилася величезна кількість безпритульних дітей, а через голод 1946–1947 рр. і повоєнні репресії їх кількість зросла ще більше. Водночас в Україні відновлюється і розширюється мережа дитячих будинків, які потребували укомплектації кваліфікованим персоналом. І хоча назовні радянські ЗМІ трансливали успішність вирішення проблеми дитячої безпритульності, протягом всього досліджуваного періоду держава так і не спромоглася повною мірою забезпечити ці дитячі заклади працівниками відповідного професійного рівня, а вихованців – належним доглядом і вихованням.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Проблема забезпечення українських дитячих будинків кваліфікованим персоналом, як і взаємодія вихователів з вихованцями, наразі не висвітлена достатньою мірою. Як правило, кадри розглядаються як один із аспектів функціонування дитячих будинків і слугують доповненням до основного змісту наукових праць. Так, проблемі кадрового забезпечення окремі параграфи присвячено у монографії Л.Г.Лисиці [Лисиця, 2021], а також у колективній праці П.В.Доброва, І.М.Грідіної та Н.М.Касьянової розглядається організація виховного процесу в дитячих будинках і робота педагогів [Добров, Грідіна, Касьянова, 2011]. Поодинокі сюжети, в яких згадуються вихователі, можна зустріти і у спогадах О.Проскура [Проскура, 2016].

Джерельна база статті складається з документів та матеріалів, що містяться у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України, Центральному державному архіві громадських об'єднань України, Галузевому державному архіві Міністерства внутрішніх справ України, Державному архіві Харківської області.

Мета статті. Проаналізувати кадровий склад, взаємодію вихователів із дітьми, а також протиправні дії та зловживання персоналу дитячих будинків.

Виклад основного матеріалу. Протягом повоєнного періоду робота в дитячих будинках залишалася непрестижною і низькооплачуваною. Крім того, рішення уряду про підвищення

заробітної платні, пенсій і пільг для вчителів шкіл, не поширювалося на працівників дитячих будинків, що ще раз підкреслювало цей факт, і також не сприяло підбору кваліфікованих кадрів. Тож, типовою була ситуація, коли райвно надсилав на посади вихователів та директорів дитячих будинків осіб, які не виправдали себе на роботі в школі або ж таких, що взагалі не мали стосунку до педагогіки. Відповідно, у більшості випадків, незабаром їх доводилося звільняти. Для прикладу, у Чайківському дитячому будинку Київської області за два з половиною роки змінилося 7 директорів [ДАКО, ф. Р-880, оп. 11, спр. 945, арк. 405]. Також можна навести кілька прикладів вкрай невдалого підбору кадрів для дитячих закладів у 1954 р. Так, директора Водицького дитячого будинку Кам'янець-Подільської області було звільнено через відсутність відповідної освіти. Втім, на його місце було призначено нового директора, за спеціальністю режисера-хормейстера, який ані педагогічної освіти, ані жодного досвіду роботи в цій галузі не мав. Як результат, стан речей у дитбудинку не покращився, а ще й погіршився. Директорку Черкаського дитбудинку №1 за розвал роботи, незаконні дії і порушення фінансової дисципліни було звільнено з роботи Черкаським міськкомом партії. Проте начальник відділу дитбудинків Міністерства освіти УРСР видала їй прекрасну характеристику і направила на роботу в Чернівецьку область директором Боянського дитбудинку №16, який вона також довела до розвалу [ДАКО, ф. Р-880, оп. 11, спр. 945, арк. 77-78].

Не маючи відповідної освіти і досвіду роботи, працівники дитячих будинків не могли, а часто і не намагалися, знайти з дітьми «спільну мову» та забезпечити їм належне виховання і догляд. Так, наприклад, після перевірки Комарівського спецдитбудинку Харківської області, комісією було складено акт, в якому зазначалося: «...Недостатня дисципліна дітей. Дитячий колектив не організований і внутрішньо не згуртований. Розвиток дітей слабкий, діти не комунікабельні. Відчувається недостатня робота з розвитку мови. Так, ніхто з дітей другої групи не зміг переповісти розповідь, яку щойно прочитав вихователю. Діти дивляться похмуро і в більшості відчувається нелюбов до дитячого будинку. ... За словами вихователя діти з нетерпінням чекають закінчення 4-го класу щоб якомога скоріше піти з дитячого будинку. Діти не мають навичок культури поведінки. В їдальні діти не вміють акуратно їсти. Виделки відсутні зовсім, і навіть не всі діти вміють правильно користуватися ложками. Робочі кімнати в дитячому будинку відсутні. Діти займаються в спальнях» [ДАХО, ф. Р.-53, оп. 1, спр. 19, арк. 2].

Низькокваліфіковані вихователі також не мали впливу на своїх вихованців, отже не могли достатньою мірою їх виховати (або ж перевиховати). Так, наприклад, у Скалатському дитбудинку Тернопільської області були розвинені крадіжки: вихованці ходили на околицю райцентру красти соняшник, овочі, фрукти, курей; також відбувалися крадіжки і з комори дитбудинку [ЦДАВОУ, ф. Р-2, оп. 8, спр. 9664, арк. 190].

Крім того, працівники дитячих будинків нерідко поводитися з сиротами вкрай непрофесійно, а подекуди і злочинно. Так, за окремі порушення дисципліни вихованців карали побиттям, позбавленням їжі, залишенням у підвалі, переодяганням у непридатний для використання одяг, вигнанням з дитячого будинку тощо. Для прикладу, директор Ботьєвського дитбудинку Запорізької області через порушення дисципліни у школі трьома хлопцями, покарав усіх 28 вихованців цієї групи – протримав їх у строю під відкритим небом (16 жовтня 1950 р.) близько години і позбавив у цей день обіду [ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 73, спр. 686, арк. 80-81]. Крім того, пізніше, вже у 1951 р., один із жителів села Ботьєво, у межах якого і був розташований цей дитячий будинок, написав до виконкому облради, що директор лупцює вихованців, що на території дитячого будинку часто чути несамовиті крики і про інший безлад. Але цей лист було закрито навіть без перевірки фактів, викладених у ньому [ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 73, спр. 686, арк. 114].

Застосовувати фізичні засоби впливу на дітей, а також ляяти їх нецензурними словами дозволяли собі і вихователі Крехівського дитячого будинку Львівської області. Так, одна з виховательок цього дитбудинку систематично застосовувала фізичну розправу як засіб «виховання» сиріт. Так, протягом 1953/54 навчального року вона регулярно лупцювала дітей, переважно дівчаток. Такі ж методи до сиріт із цього дитячого будинку не цурались застосовувати і вчителі школи, в якій вони навчалися. Водночас інструктор з сільського господарства регулярно запрошував вихованців дитбудинку до себе додому, де дозволяв їм палити. Проте, навіть після викриття даних фактів, директор цього дитячого будинку отримав лише сувору догану і попередження, що якщо він протягом місяця не наведе лад, його буде притягнуто до більш серйозної відповідальності. Заступник директора з навчально-виховної роботи також отримав догану, а виховательку з роботи було звільнено [ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 73, спр. 686, арк. 74-75].

Досить частим було відверто байдухе ставлення до дітей вихователів і дирекції дитбудинків. Так, наприклад, у вже згадуваному вище Скалатському дитячому будинку Тернопільської області вихователі надовго зачиняли дітей в спальнях і вони були вимушені справляти потреби прямо на підлогу. Зачиняли на ключ також хворих дітей, які залишались

.....
зовсім без догляду і не мали можливості своєчасно прийняти ліки [ЦДАВОУ, ф. Р-2, оп. 8, спр. 9664, арк. 188].

Окрім того, документально зафіксовані випадки, коли дилетантизм вихователів і директорів як педагогів навіть призводили до фатальних наслідків. Як приклади, можна навести кілька драматичних епізодів. Так, у Кам'янсько-Дністровський дитячий будинок, за розпорядженням завідуючого об'єктом, 28 серпня 1950 р. з Розівського дитбудинку були переведені 34 вихованці. Директор Кам'янсько-Дністровського будинку зустрів їх грубістю і лайкою. Через це четверо «новеньких» хлопців домовилися погано вчитися та зривати дисципліну, вважаючи, що така поведінка спровокує їх повернення назад, до Розівського дитбудинку. Але найменший з них вихованець (1940 року народження) порушив цю домовленість – добре вчився, поведився слухняно. Отже, троє інших хлопців (всі 1939 року народження), за їхніми свідченнями, які вони дали пізніше на слідстві, вирішили помститися за це, і 9 вересня 1950 р. втопили його в річці. Втім, вже того ж дня один з цих хлопців розповів про те, що трапилось, директору дитячого будинку. Директор повідомив про це райком КП(б)У, а також районного прокурора, який почав розслідування. Труп хлопчика було знайдено у річці лише наступного дня. Після розслідування кримінальну справу було припинено, через те, що діти, які скоїли цей злочин, не досягли 12-річного віку. Отже, двоє з вихованців були направлені до дитячої трудової виховної колонії, а третього було передано до іншого дитячого будинку [ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 73, спр. 686, арк. 114-115].

Інший епізод з трагічним кінцем яскраво свідчить про те, що некомпетентні вихователі не користувалися мінімальною повагою у дітей. Отже, 19 січня 1948 р. 12-річний вихованець В'язовського дитячого будинку Дніпропетровської області дорогою зі школи знайшов протитанкову міну, яку приніс до дитячого будинку і залишив у коридорі, повідомивши про це іншим дітям. Інший вихованець взяв цю міну і, в присутності виховательки(!), поклав її до розпаленої чавунної печі. На прохання виховательки прибрати міну, хлопець не відреагував і вибіг з кімнати. Міна вибухнула, в результаті загинуло троє дітей, а вихователька і ще четверо вихованців дитячого будинку були поранені [ГДА МВС України, ф. 16, оп. 1, спр. 0625, арк. 188–189].

Досить часто директори дитячих будинків, завідувачі райвно, міськвно не повідомляли вищим організаціям про нещасні випадки, хвороби, опіки, травми, втечі, а намагалися приховати подібні факти. Так, наприклад, 26 листопада 1949 р. у Преславському дитячому будинку Запорізької області, внаслідок недбалого відношення до своїх службових обов'язків директора і вихователів, вихованець цього дитбудинку отримав сильні опіки. Хлопчик 42 дні перебував у лікарні, і 5 січня 1950 р. помер. Цей випадок директором дитбудинку, персональним лікарем та лікарем районної лікарні був прихований через те, що названі особи не надали своєчасну медичну допомогу дитині, що могло запобігти трагедії. Тільки після того, як виконком Облради депутатів трудящих організував перевірку на місці, директор дитячого будинку визнав цей факт [ЦДАВОУ, ф. Р-2, оп. 8, спр. 2104, арк. 57-58].

Не зайвим буде зауважити, що більшість претендентів на вакантні посади у дитячих будинках зголошувались тут працювати не з альтруїстичних міркувань або за покликанням, а через відсутність кращого варіанту. Тож, значна частина цих працівників намагалася всіма доступними шляхами отримати для себе будь-яку додаткову вигоду від своєї вимушеної роботи. Тут слід зазначити, що перевірки у дитячих будинках проводилися вкрай рідко і здійснювалися лише після відповідної постанови Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У, а отже, створювалися доволі сприятливі умови для зловживань робітників цих дитячих установ.

Так, розповсюдженою практикою привласнення дитячого майна у законний спосіб було преміювання. Директори щедро виписували премії собі і персоналу дитячих будинків кожного разу, коли отримували, часом навіть мінімальну, матеріальну допомогу від шефів або держави. Наприклад, у 1946 р. адміністрація та педагогічний колектив Бучанського дитбудинку в якості премій отримали: 13 пар калош, 13,5 м вовни, 4,5 м бостону. Список премійованих очолював сам директор, який одержав відріз бостону на костюм. Крім того, директор не соромився спекулювати продуктами, одержаними для харчування дітей [ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 73, спр. 243, арк. 416–417].

Матеріальне забезпечення дитячих будинків, особливо у повоєнний період, залишалося вкрай обмеженим. Окрім продуктів харчування та одягу, не вистачало ліжок, постільного приладдя, інших речей щоденного вжитку. Ситуація, коли вихованці спали по двоє на одному ліжку не викликала подиву. Однак, незважаючи на це, директори і обслуговуючий персонал дозволяли собі на постійній основі користуватися зазначеним інвентарем, що належав дитячим будинкам. Наприклад, у Смілянському дитбудинку № 2, з дозволу директора, у «тимчасове» користування працівники отримали 9 суконь, 3 спідниці, 3 блузки і 2 пари штанів [ДАКО, ф. Р-880, оп. 11, спр. 945, арк. 416]. Працівники вже згаданого Бучанського дитячого будинку, також не соромились користуватися дитячим м'яким інвентарем – у особистому користуванні

персоналу знаходилися 6 ковдр, 4 наволочки, 12 простирادل, 12 рушників і 5 подушок [ДАКО, ф. Р-880, оп. 11, спр. 945, арк. 417]. А у Руськоіванівському дитячому будинку Ізмаїльської області (нині Одеська – І.Б.) радіоприймач, придбаний для дитячого будинку, знаходився на квартирі директора, а патефон – у колишнього завуча [ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 73, спр. 529, арк. 185].

Але у більшості випадків директори і персонал дитячих будинків банально крали майно, продукти і кошти, які призначалися вихованцям. Для прикладу, Чайківський дитбудинок Київської області одержав від Київського Обкому КП(б)У матеріальну допомогу у вигляді 3000 м різних тканин, 120 шерстяних ковдр, 87 пар взуття, трикотаж. Під час розкреду було вкрадено 44 м сукна і шевіоту, 53 м сатину і більше 100 м полотна, з яких директор пошив собі, своїй дружині та іншим родичам костюми. Решту ж мануфактури майже повністю було зіпсовано через бажання приховати нестачу за кількістю виробів. А отже, було пошито вузьенькі і короткі штани для хлопчиків та незграбні сукні для дівчаток, які виявилися непридатними для використання [ДАКО, ф. Р-880, оп. 11, спр. 945, арк. 409]. Завідувачка Уманського дитбудинку №2 розтратила 14760 крб., розбазарила продукти, не забезпечила харчуванням вихованців, внаслідок чого з 93 дітей 43 виявилися хворими на цингу; завідувачка дитбудинком м. Мерефи Харківської області вкрала продуктів на 10467 крб. і розтратила 15300 крб. Обидві завідувачки були заарештовані [ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 73, спр. 243, арк. 123]. За матеріалами 1951 р., бухгалтер Рокитнянського дитбудинку Київської області шляхом підробки підписів на документах привласнила 2700 крб. Директор Бучанського спеціального дитячого будинку незаконно витратив 19,5 тис. крб. та привласнив 3,4 тис. крб., навмисно заплутав облік товароматеріальних цінностей та був причетним до розбазарювання врожаю з підсобного господарства дитячого будинку та продуктів харчування [ДАКО, ф. Р-880, оп. 11, спр. 1392, арк. 294].

Іноді навіть траплялись випадки зговору адміністрації дитбудинків з більш високим керівництвом, яке також не гребувало майном, що призначалося сиротам. Для прикладу можна навести наступну історію. 9 січня 1948 р. у м. Суми на базарі при спробі продати 6 кг манної крупи органами міліції було затримано комірника Сумського дитячого будинку. Розслідування встановило, що комірник разом із директором і бухгалтером зазначеного дитбудинку систематично розкрадали продукти, що призначалися для харчування вихованців. Ці продукти списувалися за документами, як видані на кухню для приготування. Таким чином протягом 7 місяців цими особами було вкрадено 103 кг цукру, 57 кг вершкового масла, 104 кг ковбаси, 50 кг круп і інших продуктів. Директор і бухгалтер визнали себе винними, але заявили, що значну частину вкраденого вони віддавали завідувачому обласним відділом народної освіти і завідувачому сектором дитячих будинків обласного відділу освіти. 9 лютого 1948 р. завідувачий сектором дитячих будинків, закінчив життя самогубством – повісився у коморі власного будинку [ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 73, спр. 504, арк. 160]. Зважаючи на те, що цукор і вершкове масло належали до тих продуктів, які завжди перераховувались у звітних документах того періоду, як такі, що майже не потрапляють на дитячий стіл, а ковбаса у цих звітах навіть не фігурувала, можна припустити, що більш впливові посадовці у цій схемі «виписували» ці дефіцитні продукти для дитбудинків, а персонал дитячого будинку займався безпосередньо списанням і реалізацією вкраденого.

Крім того, подекуди представники адміністрації дитячих будинків розглядали вихованок як об'єкти для своїх сексуальних задоволень і, користуючись службовим становищем, дозволяли собі неетичні дії щодо неповнолітніх дівчат. Так, наприклад, директор Львівського дитячого будинку № 4 систематично розбещував підлітків. Зрештою, його було засуджено за співжиття з неповнолітніми вихованками [ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 73, спр. 686, арк. 79].

У 1948 р. в процесі ознайомлення з роботою комсомольської і піонерської організацій з'ясувалося, що директор Київського дитячого будинку №3 неприпустимо поводить себе з дівчатами. Під час бесіди з однією з вихованок, вона розповіла про нещодавній похід в кіно, організований для вихованців цього дитячого будинку. Сидячи поруч з нею, директор протягом усього сеансу потискав їй руку. Інша дівчинка декілька разів виходила з кабінету директору в сльозах. Виявилось, що директор періодично викликав її до себе, обіймав, цілував, кілька разів давав гроші. А ще одній, 14-річній вихованці, він пропонував вивчити польську мову, щоб потім виїхати з ним до Польщі [ЦДАГОУ, ф. 7, оп. 6, спр. 1806, арк. 107-108].

Користувалися своїм службовим становищем не лише директори дитячих будинків. Так, у 1950 р. до Ново-Краснянського спецдитбудинку районним відділом народної освіти було призначено нового піонервожатога. Він працював погано, систематично займався розбещенням неповнолітніх вихованок дитбудинку. Це тривало протягом 2 років, і лише в 1952 р. цей факт було розкрито, і піонервожатога було заарештовано [ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 73, спр. 649, арк. 63].

Також нерідко вихованки дитячих будинків, з дозволу директорів, закріплювалися за приватними особами в якості хатніх робітниць. Окрім того, що така практика була поза законом, також це була, певною мірою, лотерея для неповнолітніх дівчат, які часто залишалися в чужому помешканні сам-на-сам з працедавцем. Так, 12-річна вихованка Терсанівського дитячого

.....
будинку Запорізької області була такою хатньою робітницею у вчительки семирічної школи. До вчительки часто приїздив її брат – перший секретар Новомиkolaївського РК ЛКСМУ, який в один із своїх приїздів, у липні 1949 р., зґвалтував неповнолітню дівчину. Обкомом КП(б)У тільки через 5 місяців – 18 листопада 1949 р. – було розглянуто це питання, після чого першого секретаря було звільнено з посади і притягнуто до кримінальної відповідальності [ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 73, спр. 634, арк. 122].

Слід зазначити, що влада, все ж таки, реагувала на такі дії і, відповідно, карала за них. Передбачувалося, з найбільшою строгістю карали за розкрадання державного майна і фінансів. За це притягали до кримінальної відповідальності і позбавляли волі на термін до 8 років. За побиття дітей і неетичне ставлення до вихованок зазвичай обмежувались звільненням з посади. А за недбале відношення до своїх обов'язків – оголошували догану, в деяких випадках – звільняли з посади. Так, у 1947 р. за розбазарювання й розкрадання матеріальних цінностей дитячих будинків Міністерством освіти УРСР і обласними відділами народної освіти було знято з роботи 96 працівників дитячих будинків, 17 з них було передано слідчим органам [ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 73, спр. 596, арк. 12]. У 1948 р. директор Турутинського дитячого будинку Ізмаїльської області притягнена до кримінальної відповідальності за службовий злочин – у їдальні дитбудинку за рахунок вихованців харчувалося 27 чоловік обслуговуючого персоналу, крім того директор лупцювала дітей і забороняла відвідувати школу (тут слід зауважити, що головним злочином, все ж, зазначено розкрадання продуктів, злочинне ставлення до дітей подається більше як обтяжливі обставини). Директор Красно-Хутірського дитячого будинку Чернігівської області притягнена до кримінальної відповідальності за антисанітарний стан дитбудинку, 80 % дітей виявились завошивленими і хворими на коросту, в результаті чого 17 дітей втекло. Були притягнуті до суду директор і комірник Житомирського дитячого будинку за розкрадання і розбазарювання продуктових фондів на суму 63000 крб. За розбазарювання призначених для дітей продуктів харчування була засуджена до 8 років позбавлення волі директор дитбудинку м. Мукачеве. Директор дитбудинку Яготинського району за розбазарювання матеріальних цінностей на суму 6000 крб. був засуджений до 5 років позбавлення волі [ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 73, спр. 529, арк. 43].

Тож, якщо підсумувати все викладене, нема нічого дивного в тому, що діти не витримували подібного існування в дитячих будинках і воліли за краще жити на вулиці, аніж переносити побої та знущання, не кажучи вже про нестерпні матеріальні умови. Як наслідок, постійною проблемою, яка не додавала балів на користь дитячих будинків, як центрам піклування держави про сиріт, були постійні втечі дітей з цих закладів. Так, у 1945 р. із дитячих будинків лише Київської області було зафіксовано 220 втеч вихованців. Щоправда, під час голоду 1946–1947 рр. кількість втікачів зменшилася, адже діти сподівалися, що в дитячому будинку вони одержуватимуть хоча б мінімальне харчування. Але щойно ситуація в республіці стабілізувалася, втечі поновилися, і вже у 1950 р. самовільно залишили дитячі будинки більше ніж 3550 вихованців [ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 73, спр. 686, арк. 115], а за 7 місяців 1952/53 навчального року із дитбудинків Сталінської (зараз Донецька – І.Б.) області втекло 97 вихованців. Найбільшу кількість втеч здійснили діти з Камишевахського, Новгородського, Першотравневого, Сніжнянського № 2 і Добропільського спеціального дитячих будинків [ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 73, спр. 668, арк. 66]. У Тернопільській області в 1952-1953 роках відбулося 32 втечі дітей, а з дитячих будинків Станіславської [зараз Івано-Франківська – І.Б.] області за сім місяців того ж учбового року втекло 11 вихованців.

Втім, задля справедливості, треба зазначити, що часом, все ж таки, траплялися дитячі будинки з вихователями, які дійсно намагалися дати сиротам якомога краще виховання, увагу і розуміння. Так, В.К.Бобрик, яка виховувалась у Луцькому дитбудинку з 1947 по 1952 роки, згадувала: «...А які там добрі люди були, які вихователі! Завжди нас розуміли...» А її донька Оксана додавала: «Скільки мама розповідає про свій дитячий будинок! ... Для мами то був справжній дім! Як вихователі ставилися до сиріт! Навіть коли ті пішли вчитися, допомагали, чим могли. Завжди вихованці ходили туди, як додому» [Голод, 2019, С. 71]. Втім, таких дитячих закладів були одиниці, і вони були скоріше винятками, які лише підкреслювали основні тенденції.

Висновки. Отже, через те, що в досліджуваний період робота в дитячих будинках залишалася у категорії низькооплачуваних і неprestижних професій, тут завжди відчувалася гостра нестача не лише висококваліфікованих, а і працівників хоча б з відповідною освітою. Більшість претендентів погоджувались працювати в цих закладах не за покликом серця або з альтруїстичних міркувань, а лише через відсутність кращого варіанту. Нерідко на керівні посади в дитбудинки потрапляли люди, які не мали жодного стосунку до педагогіки і ніякого уявлення про роботу з дітьми. Це значно ускладнювало життя дітей-сиріт, а часом навіть загрожувало їх життю і здоров'ю, позаяк низькокваліфіковані вихователі не могли забезпечити відповідного догляду, що призводило до непоодиноких нещасних випадків, інколи смертельних.

Крім того, через те, що протягом всього досліджуваного періоду дитячі будинки залишались на периферії державного нагляду, створювались доволі сприятливі умови для різноманітних зловживань персоналом цих дитячих закладів. Більшість працівників цих закладів намагалися всіма доступними шляхами отримати для себе додаткову користь, починаючи з надмірного преміювання за будь-якої зручної нагоди і закінчуючи банальним розкраданням майна і коштів, призначених сиротам. Також непоодинокими були випадки, коли директори, а часом і піонервожаті, розглядали вихованок дитячих будинків як об'єкти для власних сексуальних задоволень і, користуючись своїм службовим положенням, домагалися, а подекуди майже відкрито починали співжиття з неповнолітніми дівчатами. Крім того, практикувалося використання праці неповнолітніх сиріт, які з дозволу директорів, закріплювалися за приватними особами в якості хатніх робітниць.

Подяка. Висловлюємо щирі вдячності співробітникам архівів за допомогу, а також членам редколегії журналу за консультації, надані під час підготовки статті до друку.

Фінансування. Авторка не отримала фінансової підтримки для проведення цього дослідження й публікації статті.

Джерела та література:

ГДА МВС України – Галуzeвий державний архів Міністерства внутрішніх справ України.

ДАКО – Державний архів Київської області.

ДАХО – Державний архів Харківської області.

Добров, П.В., Грідіна, І.М., Касьянова, Н.М. (2011). Борьба з дитячою безпритульністю та бездоглядністю в перші післявоєнні роки (на прикладі Донбасу): Монографія. Донецьк. URL:

<http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/12324/Kasyanova%20N.%20Dutyacha%20bezprutylnist.pdf;jsessionid=A0AC2A23C9996FB355200E8E2BC640CA?sequence=3>

Лисиця, Л.Г. (2021). Функціонування спеціальних дитячих установ УРСР у 1943–1950 рр.: монографія. Черкаси: Видавець Чабаненко Ю.А. 252 с.

Марочко, В.І. (Упорядн.) Голод 1946–1947 рр. в Україні: колективна пам'ять (2019). К.: Мельник М.Ю. 1176 с.

Проскура, О. (2016). Запізніла сповідь. Київ. 504 с.

ЦДАВОУ – Центральний державний архів вищих органів влади і управління України.

ЦДАГОУ – Центральний державний архів громадських об'єднань України

Iryna V. Bezliudna

Institute of History of Ukraine
the National Academy of Sciences of Ukraine
leading engineer (Ukraine)

Orphanages of the Ukrainian SSR: Educators vs Pupils (1945–1950s)

Abstract. The purpose of the article. To analyze the personnel, the interaction of educators with children, to highlight illegal actions and abuse of the staff of orphanages. **The methodology of the research.** The research uses complex and specific-historical approaches, general scientific (analysis and synthesis, induction and deduction) and special-historical (historical-genetic, comparative-historical) research methods. **Scientific novelty** consists in a deeper, systematic analysis of the personnel of orphanages and their interaction with pupils. **Conclusions.** Due to the fact that during the researched period work in orphanages remained in the category of low-paid and unprestigious professions, there was always an acute shortage of not only highly qualified, but also workers with at least the appropriate education. Often, people who had no relation to pedagogy and had no idea about working with children got into management positions in orphanages. This greatly complicated the life of orphans, and sometimes even threatened their lives and health, because low-qualified educators could not provide proper care, which sometimes led to accidents, sometimes to death. In addition, due to the fact that children's homes remained on the periphery of state supervision, favorable conditions were created for various abuses by the staff of these children's institutions. Most of the workers tried to get additional benefits for themselves, starting with excessive bonuses at any convenient opportunity and ending with the theft of property and funds intended for orphans. There were also quite a few cases when directors, and sometimes pioneer leaders, considered pupils as objects for their own sexual pleasure. In addition, it was practiced to use the labor of minor orphans who, with the permission of the directors, were assigned to private individuals as domestic workers.

Keywords: children, orphans, orphanage, educators, social history, history of Ukraine, everyday life

References:

- DAKHO** – Derzhavnyy arkhiv Kharkivs'koyi oblasti [State archive of the Kharkiv region].
- DAKO** – Derzhavnyy arkhiv Kyivs'koyi oblasti [State archive of the Kyiv region].
- Dobrov, P.V., Hridina, I.M., Kas'yanova, N.M.** (2011). *Borot'ba z dytyachoyu bezprytul'nistyu ta bezdohlyadnistyu v pershi pislyavoyenni roky (na prykladi Donbasu)* [The fight against child homelessness and neglect in the first post-war years (on the example of Donbas)] Monohrafiya. Donets'k. [in Ukrainian]. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/12324/Kasyanova%20N.%20Dutyacha%20bezprutylnist.pdf;jsessionid=A0AC2A23C9996FB355200E8E2BC640CA?sequence=3>
- HDA MVS Ukrayiny** – Haluzevyi derzhavnyy arkhiv Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrayiny. [Sectoral state archive of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.]
- Marochko, V.I.** (Comps.). (2019). *Holod 1946–1947 rr. v Ukrayini: kolektyvna pam'yat'* [Famine of 1946–1947 in Ukraine: Collective Memory]. Kyiv. 1176 s. [in Ukrainian].
- Lysytsya, L.H.** (2021). *Funktsionuvannya spetsial'nykh dytyachykh ustanov URSR u 1943–1950 rr.: [Functioning of special children's institutions of the Ukrainian SSR in 1943–1950] monohrafiya.* Cherkasy. [in Ukrainian].
- Proskura, O.** (2016). *Zapiznila spovid'. [Belated confession].* Kyiv. 504 s. [in Ukrainian].
- TSDAHOU** – Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv hromads'kykh ob"yednan' Ukrayiny [Central State Archive of Public Associations of Ukraine]
- TSDAVOU** – Central'nyy derzhavnyy arkhiv vyshhykh orhaniv vlady i upravlinnja Ukrajiny. [Central State Archive of Public Associations of Ukraine].

Статтю надіслано до редколегії 01.11.2023 р.
Статтю рекомендовано до друку 14.12.2023 р.